

УДК 159.942-057.36:316.77

DOI: 10.31732/2663-2209-2024-75-269-279

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ПРИКОРДОННИКІВ

Антоній Мельник¹, Олег Дуда²

¹Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна, e-mail: melnyk.antoniy@vnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1248-217X>

²Магістрант спеціальності «Психологія», ВНЗ “Університет економіки та права “КРОК”, м. Київ, Україна, e-mail: DudaOP@krok.edu.ua

COMMUNICATIVE COMPETENCE AS THE BASIS OF THE PROFESSIONALISM OF BORDER GUARDS

Antonii Melnyk¹, Oleg Duda²

¹Ph.D. (Psychology), Associate Professor of the Department of Psychology, Volyn National University named after Lesya Ukrainka, Lutsk, Ukraine, e-mail: melnyk.antoniy@vnu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1248-217X>

²Master's degree in Psychology, "KROK" University, Kyiv, Ukraine, e-mail: DudaOP@krok.edu.ua

Анотація. У результаті теоретичного дослідження проаналізовано основні теоретичні підходи до вивчення проблеми комунікативної компетентності прикордонників в дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців. Виділено вихідне поняття «комунікативна компетентність», яке покладено в основу визначення базових понять досліджуваного феномену (комунікація, спілкування, професійне вміння налагоджування контакту з суб'єктом). Визначено суть поняття комунікативної компетентності як сукупність лінгвістичних, екстралінгвістичних і фонових знань, умінь, навичок; світоглядних, загальнолюдських і професійно важливих якостей, що забезпечують ефективну комунікативну взаємодію у процесі виконання функціональних обов'язків, як стійке прагнення особистості до досягнення очікуваного успіху в своїй діяльності, орієнтації на конкретний результат шляхом мобілізації психічних ресурсів та підвищення активності. Здійснений аналіз основних змістовних та процесуальних теорій комунікативної компетентності в психологічній науці свідчить про те, що дані теорії є взаємопов'язаними, складають єдину систему знань про комунікацію в людській поведінці в цілому та професійній діяльності зокрема, а також можуть застосовуватися у вивченні соціально-психологічних механізмів формування професійної компетентності у прикордонників. Вказано на специфіку професійного спілкування прикордонників яке ускладнюється тим, що їм доводиться мати справу з людьми, різними за певними ознаками: матеріальним і соціальним статусом, рівнем освіти, фахом, гендером, віковим цензом, рівнем інтелекту, морально-етичними якостями. Саме тому прикордонникам щоразу доводиться “приспосовуватись” до співбесідника, знаходити зрозумілі для співбесідника й ефективні форми впливу та засоби спілкування, що вимагає від працівників прикордонних служб креативності, творчості, нестандартних підходів у стилі мовлення, частих розмаїтих перевтілень-змін манери поводження, її поведінки. Проаналізовано основні соціально-психологічні механізми формування професійної компетентності, до яких можна віднести: рівень домагань особистості, самоефективність, життєстійкість, почуття самоцінності та потребу у самоактуалізації, внутрішні очікування та стимули, соціальні гарантії та систему заохочень, рівень соціалізації особистості, професійну спрямованість та перспективи кар'єрного зростання, соціокультурне середовище, стиль управління в організації та умови праці.

Ключові слова: професійне спілкування, комунікація, комунікативна компетентність, професійна діяльність прикордонників, соціально-психологічні чинники комунікативної компетентності прикордонників.

Формули: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 16

Abstract: As a result of the theoretical study, the main theoretical approaches to the study of the problem of the communicative competence of border guards in the studies of foreign and domestic scientists were analyzed. The original concept of "communicative competence" is highlighted, which is the basis for defining the basic concepts of the studied phenomenon (communication, communication, professional ability to establish contact with the subject). The essence of the concept of communicative competence is determined as a set of linguistic, extralinguistic and background knowledge, abilities, skills, worldview, general human and professionally important qualities that ensure effective communicative interaction in the process of performing functional duties, as a persistent desire of an individual to achieve the expected success in his activity, focusing on a specific result by mobilizing mental resources and increasing activity. The analysis of the main substantive and procedural theories of communicative competence in psychological science shows that these theories are interconnected, make up a single system of knowledge about communication in human behavior in general and professional activity in particular, and can also be used in the study of social-psychological mechanisms formation

of professional competence of border guards. The specifics of professional communication of border guards are indicated, which is complicated by the fact that they have to deal with people who differ in certain characteristics: material and social status, level of education, profession, gender, age qualification, level of intelligence, moral and ethical qualities. That is why border guards every time have to "adapt" to the interlocutor, find effective forms of influence and means of communication that are understandable for the interlocutor and means of communication, which also requires creativity, non-standard approaches in the style of speech, frequent various reincarnations-changes in manners and behavior. The main socio-psychological mechanisms of the formation of professional competence are analyzed, which include: the level of personal demands, self-efficacy, sustainability, sense of self-worth and the need for self-actualization, internal expectations and incentives, social guarantees and the system of incentives, the level of socialization of the individual, professional orientation and career prospects growth, socio-cultural environment, management style in the organization and working conditions.

Keywords: professional communication, communication, communicative competence, professional activity of border guards, socio-psychological factors of communicative competence of border guards.

Formulas: 0, figures: 0, tables: 0, bibl.: 16

Постановка проблеми. Основні завдання, розуміння суті й природи комунікативної компетентності, а також структура та методи її вивчення є багатомірним процесом, що потребує застосування комплексного підходу.

Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України, де акцентується увага на необхідності впровадження європейських стандартів у систему інтегрованого управління кордонами, створення умов для належного дотримання прав і свобод людини, розвитку транскордонного співробітництва, удосконалення та модернізації системи підготовки офіцерських кадрів з урахуванням сучасних викликів і загроз. Нові суспільно-політичні умови потребують розвитку культури військовослужбовців Державної прикордонної служби України, оскільки у представників іноземних держав перше враження про Україну складається від спілкування з прикордонниками, чия професійна культура часто є еталоном оцінки країни загалом.

Крім того, зі значним розширенням міжнародного військового співробітництва, вирішення завдань із реалізації міжнародних договорів та програм, співпраці з міжнародними організаціями актуалізується потреба у формуванні у прикордонників поваги до національної та європейської культур, здатності до полікультурності та міжкультурного спілкування, готовності розширювати фонові та екстралінгвістичні знання, уявлення про комунікацію та

культуру, дискурс, уміння та навички професійної комунікативної діяльності. Володіння цими та іншими компонентами комунікативної культури - комплексної професійно значущої властивості, що охоплює систему комунікативно-дискурсивних знань, умінь та якостей прикордонника, забезпечує його професійну готовність ефективно протидіяти нелегальній міграції, контрабанді й іншим викликам і загрозам прикордонній безпеці відповідно до європейських стандартів. Необхідність формування комунікативної компетентності у офіцерів Державної прикордонної служби України актуалізує й геополітичне розташування України, євроінтеграційні процеси та велика кількість людей, що перетинають кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з досліджуваної проблеми свідчить про те, що на сучасному етапі у психологічній науці має місце досить широкий діапазон тлумачення поняття комунікативної компетентності (Берестецька Н., 2008; Добротвор О., 2013; Лук'янчук Н., 2012; Максименко С., 2005; Москаленко В., 2005; Москалець В., 2012; Орбан-Лембрик Л., 2004; Прозорова Є., 2000; Федоренко О., 2012). Тому поглиблене вивчення суті та структури комунікативної компетентності особистості, а також обґрунтування чинників, критеріїв, властивостей, умов, засобів, тенденцій змін та індивідуальнотипологічних особливостей розвитку комунікативної сфери, особливо в професійній діяльності прикордонників,

має важливе теоретичне та практичне значення.

Формулювання цілей статті.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу соціально-психологічних чинників комунікативної компетентності як основи професіоналізму прикордонників Державної прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психологічній літературі категорії «спілкування» та «комунікація» розглядаються як пересічні, але несинонімічні поняття. Здебільшого термін «комунікація» використовується для позначення засобів зв'язку будь-яких об'єктів матеріального і духовного світу, процесу передачі інформації від людини до людини (обмін уявленнями, ідеями, установками, настроями, почуттями у людському спілкуванні), а також передачі та обміну інформацією в суспільстві з метою впливу на соціальні процеси (Гринчук, 2002).

Спілкування ж розглядається як міжособистісна взаємодія людей при обміні інформацією пізнавального характеру. Отже, поняття «спілкування» і «комунікація» мають як спільні, так і відмінні ознаки (Мисечко, 2006).

Спілкування, це засаднича умова і складова буття людини. З його допомогою досягається порозуміння задля продуктивної взаємодії в усіх видах і проявах людської діяльності. Зважаючи, мотивуючи свої вчинки, почасти кожен із нас розмовляє сам з собою, здійснює духовно-моральну, ціннісно-зорієнтовану рефлексію (Москалець, 2013).

Виходячи з даного пояснення природи людського спілкування стає зрозуміло, що компетентне спілкування, як функціональний аспект комунікативної компетентності є необхідною умовою і потужним чинником успішності більшості сучасних професій, а в такій сфері як професійної діяльності типу «людина-людина», – вирішально-визначальним.

В психологічних дослідженнях (Берестецька, 2008) поняття «професійне спілкування офіцерів-прикордонників» розглядається як процес налагодження

контактів між суб'єктами, поєднаними спільною метою, предметом, завданням, умовами та специфікою професійної діяльності.

Поняття «службове спілкування», – це процес взаємозв'язку та взаємодії осіб, у якому відбувається обмін інформацією та досвідом в процесі виконання службових завдань з охорони державного кордону України, що спрямований на досягнення певних результатів, вирішення конкретних службових завдань та реалізацію поставленої мети (Мисечко, 2006). Службове спілкування є складовою професійного спілкування прикордонників і включає в себе спілкування під час організації та виконання прикордонної служби, прикордонного контролю, прикордонного пошуку, прикордонної операції, оперативно-розшукової діяльності та бою.

Професійному спілкуванню прикордонників, а відтак і їхній комунікативній компетентності притаманні істотні особливості, що зумовлюються певною специфікою їх професійної діяльності. Саме тому основою та найбільш важливим аспектом даних особливостей є достатньо специфічні умови в професійній діяльності прикордонників.

До умов та ознак, що визначають специфіку професійної діяльності прикордонників можна віднести такі:

а) ключовим поняттям специфіки професійної діяльності прикордонників постає «екстремальна ситуація», яку характеризують також означеннями «надзвичайна», «ризико-небезпечна», «кризова» та ін.;

б) професійна діяльність прикордонників суттєво ускладнена високим рівнем ризику й небезпеки для життя і здоров'я самих фахівців та інших людей;

в) ефективність діяльності в екстремальних ситуаціях істотно залежить від професійної спроможності та професійних навичок представників прикордонної служби оптимально діяти в них.

Ефективна протидія руйнівним

впливам екстремальних ситуацій вимагає насамперед і головним чином відваги, холоднокровності, емоційно-психічної стійкості, володіння собою тощо є складовою професійної компетентності не тільки для представників прикордонної служби, але й для рятувальників, правоохоронців, військовослужбовців та інших представників екстремальних професій. Таким чином, дані властивості є істотними складовими професійної компетентності прикордонників, зокрема комунікативної.

До основних вимог в професійному спілкуванні прикордонників можна також віднести точність, лаконічність і впливовість. Офіцер-прикордонник, залежно від змісту й мети розмови в процесі комунікації має добирати й комбінувати найпотрібніші саме для даної мовленнєвої ситуації варіанти форм, слів, словосполучень, конструкцій речень тощо” (Орбан-Лембрик, 2004).

Невірно поставлений наголос, вживання слів-паразитів, використання жаргонізмів, плутання слів близьких за звучанням але різних за значенням тощо можуть стати причиною того що люди, які перетинають державний кордон, не у всьому розумітимуть прикордонників (Прозорова, 2000).

Офіцер прикордонної служби має відповідати на запитання осіб (за необхідності) чітко, зрозуміло, по суті (п. 3.12 відомих стандартів), бути лаконічним, не надавати довгих безпідставних роз’яснень, неправильних пояснень положень чинного законодавства з міграційних питань (п. 3.14 відомих стандартів) [14, с. 123].

Однак, можна стверджувати, що комунікативна компетентність, – явище набагато ширше ніж правильність мовлення, основу якої становить дотримання мовної норми на фонетичному, лексичному, словотворчому, граматичному рівнях.

Для представників прикордонних служб недостатньо правильно розмовляти, необхідно ще й уміти правильно вживати слова, словосполучення та вирази, оскільки

від культурного рівня прикордонників, коректності ставлення до кожного громадянина а також належного зовнішнього вигляду охоронців кордону а також правомірності їхніх дій, залежить формування громадської думки про державу в цілому. Саме тому слушно включити в комунікативну компетентність не лише володіння комунікативними знаннями, вміннями і навичками, – а й спроможність формувати адекватні комунікативні вміння у нових соціальних структурах та знання культурних норм й обмежень у спілкуванні: звичаїв, традицій, етикету в сфері спілкування, дотримання пристойності, вихованість, орієнтацію в комунікативних засобах, що властиві національному менталітету тощо.

Професійне спілкування прикордонників ускладнюється також тим, що доводиться мати справу з людьми, різними за певними ознаками: матеріальним і соціальним статусом, рівнем освіти, фахом, гендером, віковим цензом, рівнем інтелекту, морально-етичними якостями. Саме тому прикордонникам щоразу доводиться “приспосовуватись” до співбесідника, знаходити зрозумілі для нього й ефективні форми впливу та засоби спілкування. Це вимагає від працівників прикордонних служб креативності, творчості, нестандартних підходів у стилі мовлення, частих розмаїтих перевтілень-змін манери поведіння, й поведінки.

Отже, прикордонний дискурс являє собою яскравий приклад статусно-орієнтованого спілкування, в якому чітко розподілені ролі, а кожен учасник виконує відповідну функцію. Статусний стан кожного учасника виявляється у мовленнєвій поведінці. Так, мовні засоби, якими оперують учасники, можуть вказувати на належність до певних вікових категорій, груп, спільнот, професій.

Науковий інтерес у даній проблематиці має комунікативна взаємодія між особами, які мають різний статус і є представниками різних інституційних категорій, різних культур тощо. Поведінкові ознаки прикордонного

дискурсу передбачають певну ритуальність, яка передбачає певний протокол і означає фіксовану послідовність дій з використанням кліше, мовленнєвих штампів, за допомогою яких учасники події реалізують свої стратегії й тактики (Заброцький, Максименко, 2005).

Дискурсивна взаємодія у процесі діалогу офіцера-прикордонника та суб'єкта перетину кордону привертає увагу науковців, оскільки за доволі суворої регламентації прикордонного дискурсу офіцеру-прикордоннику доводиться вирішувати низку завдань, пов'язаних із вибором стратегій мовленнєвої поведінки й окремих тактичних дій часто в екстремальних ситуаціях, а це вимагає від нього вмінь стратегічного планування та навичок оперативної оцінки ситуації й прийняття рішень щодо неї.

Більш розлоге та вагоміше трактування спроможностей такого роду містять праці Н. Волошиної, котра визначає комунікативну компетентність як складне утворення, в основі якого лежать знання соціально-психологічних факторів та вміння використовувати їх у своїй діяльності, розуміння мотивів, стратегій поведінки, фрустрацій як власних, так і партнерів з спілкування, вміння розбиратися в групових соціально-психологічних проблемах, осмислення можливих перешкод на шляху до взаємного порозуміння, оволодіння технологією та психотехнікою спілкування (Волошина, 1998).

Н. Лук'янчук у своїх працях розглядає комунікативну компетентність з позиції постійної готовності до контакту. Тобто, комунікативно компетентна людина перебуває в режимі постійного мисленнєвого діалогу з потенційними партнерами, що розвиває її комунікативну інтуїцію (Лук'янчук, 2012).

Автор Є. Прозорова вважає, що комунікативна компетентність складається з двох основних компонентів:

- комунікативні цінності, орієнтація та специфіка мотивації комуніканта, його потреба в спілкуванні;
- прояв безпосередньо в спілкуванні,

комунікативній поведінці, що містить дві складові: комунікативні знання, уміння й навички; а також дії в процесі спілкування (Прозорова, 2000).

На думку Л. Орбан-Лембрик, комунікативна компетентність входить у більш широке поняття “соціально-психологічна компетентність”, котра являє собою інтегральну якість особистості, що пронизує всі її професійно-особистісні утворення і складається з сукупності знань у галузі взаємодії, поведінки, обміну інформацією, сприймання людьми одне одного, оформленої індивідуальної програми поведінки в системі соціальних відносин, мотиваційної приналежності до певного соціального середовища, спрямованості на розвиток комунікативних здібностей, прагнення до збереження та розвитку соціально-психологічних традицій конкретного соціального інституту та тієї групи, в якій відбувається соціалізація індивіда, що узагальнюється у сформованості комунікативного стилю його життя (Орбан-Лембрик, 2004).

На підставі аналізу й узагальнення тлумачень феномена “комунікативна компетентність” О. Добротвор здійснив систематизацію науково-методологічних підходів до цього явища та виділив такі з них:

- біхевіористичний (комунікативна компетентність – це сукупність навичок слухання, вставляння реплік і ведення переговорів, уміння формулювати завдання і доводити їх, співпрацюючи з іншими та адаптуючись до змін у ситуації спілкування);
- лінгвістичний (розглядає комунікативну компетентність у контексті мовної діяльності людини, а мовленнєвий акт покладається в основу комунікації);
- інформаційний (спрямований на вивчення психологічних особливостей прийому та передачі інформації, характеристик комунікатора та реципієнтів, засобів обміну інформацією);
- задачний (комунікативна компетентність як складне, інтегративне особистісне утворення, готовність та здатності суб'єкта вирішувати широке коло

проблем і задач комунікативного характеру в різноманітних сферах діяльності);

- діяльнісний (комунікативна компетентність як необхідна умова і потужний чинник продуктивної комунікативної діяльності);

- функціональний (комунікативна компетентність полягає у продуктивному використанні соціальних знань та навичок у суспільних стосунках, соціальних взаєминах);

- функціонально-кваліфікаційний (комунікативна компетентність виступає як здатність суб'єкта виконувати певну роботу згідно з професійними стандартами);

- поведінковий (комунікативна компетентність як критеріальний індикатор продуктивності діяльності людини, її поведінкових проявів Я-є (об'єктний аспект) та Я-стану (суб'єктний аспект);

- раціогуманістичний (комунікативна компетентність - як здатність справлятися з суттєвими для життєдіяльності особистості завданнями, проектувати свій життєвий та професійний шлях на основі набуття нових продуктивних знань й умінь);

- системний (комунікативна компетентність як система внутрішніх ресурсів суб'єкта, необхідних для побудови ефективних комунікативних дій у певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії (Добротвор, 2013).

Аналізуючи зміст комунікативної компетенції, є необхідність розкрити її як систему індивідуально-професійних якостей, функцій і компонентів. Функції визначають і специфіку комунікативної компетентності як готовність офіцерів-прикордонників здійснювати комунікацію.

До основних функцій аналізованої компетентності офіцерів-прикордонників ми можемо віднести:

- діяльнісну функцію (спонукання, прохання, пропозиція, порада, домовленість, сприймання спонукання та реакція на нього в дискурсах неофіційного чи офіційного спілкування);

- мотиваційно-цільову функцію (сприйняття, аналіз і розуміння дискурсу на

основі мотивів майбутньої комунікативної діяльності);

- пізнавально-інформаційну функцію (запит і повідомлення інформації, антиципація, сприйняття й осмислення інформації в дискурсах офіційного спілкування у професійній діяльності);

- соціопрогностичну функцію (вираження думки, оцінки, почуттів, емоцій відповідно до сприйнятої інформації в дискурсах соціокультурної сфери);

- діалогічно-результативну функцію (початок і закінчення діалогу (полілогу), підтримання розмови, цікавості до співбесідника в дискурсах різноманітних типів);

- комунікативно-культурологічну функцію (побудова і реалізація процесу комунікації, беручи до уваги культурологічний компонент дискурсу).

Оскільки ми трактуємо комунікативну компетентність прикордонників як компетентність "спілкувальну", а компетентне спілкування, як відомо, ґрунтується на відповідних вміннях:

- а) не тільки слухати, – а й, головне, чути співбесідників – розуміти не лише висловлений, а й латентний, прихований зміст та смисл того, що вони говорять;

- б) ефективно впливати на них – схилити, спонукати до співпраці, допомагати тощо. Когнітивною основою цієї компетентності має бути розуміння сутності соціально-психологічних механізмів взаємовпливу та взаєморозуміння, що заснована на відповідних знаннях, вміннях та навичках адекватно й ефективно використовувати дані механізми.

В процесі теоретичного аналізу даної проблеми нами було виявлено, що основними механізмами взаємовпливу в процесі спілкування є переконування, навіювання та емоційне зараження, а основними механізмами взаєморозуміння – ідентифікація, емпатія та рефлексія. Базисними психологічними передумовами і чинниками формування й функціонування комунікативної компетентності є мотивація даних процесів та відповідні їм задатки й

здібності суб'єкта.

Найпотужнішим мотиваційним фактором професійної діяльності є мотивація досягнення, яка загалом являє собою стаłe й перманентне прагнення суб'єкта бути успішним в цій діяльності, інтенсивний і сталий інтерес суб'єкта до змісту, характеру цієї діяльності, а відтак задоволення саме від її процесу, а не тільки від результатів.

Важливими умовами розвитку комунікативної компетентності є психологічні властивості темпераменту особистості та темпераментальні властивості конституційно-антропометричних типів людини.

Більшість вчених стверджують, що базові задатки, які визначають особливості спілкування людини, полягають в її темпераментальних та конституційно-антропометричних властивостях, котрі детерміновані генетично, вроджені.

Як вказує В. Москалець, пластичні особистості, якщо є така необхідність, швидко і без проблем пристосовуються до нових умов, людей, вимог, відповідним чином змінюючи свої звички, форми поведінки, стиль і спосіб життя. У більшості з них порівняно мало непорозумінь та конфліктів у соціумі (соціальному оточенні) завдяки їхній невимушено-спонтанній, природній, здебільшого неусвідомлюваній схильності “налаштовуватись на хвилину” тих, з ким вони спілкуються, взаємодіють заради комфортних, приємних, значущих для них приятних, доброзичливих і добродійних взаємин. А “соціабельність це прагнення суб'єкта перебувати в товаристві, активно спілкуватись, толерантно, приязно налаштовуватись стосовно людей, вміння знаходити спільну мову, домовлятись, що викликає позитивне ставлення та прихильність оточуючих, відсутність бар'єрів щодо експресивних виявів своїх емоційних переживань та прохання допомогти. Вочевидь, що ця якість щільно переплітається з пластичністю” (Москалець, 2012).

Можна стверджувати, що такі корелюючі з певними психічними

властивостями конституційно-антропометричні типи можуть і мають слугувати валідними й надійними маркерами у професійному доборі прикордонників, тому що вони несуть виразну однозначну інформацію принаймні щодо комунікативних показників професійної придатності у зовнішніх формах та конституції будови тіла претендентів. Разом з тим властивості типів темпераменту, котрі не є сприятливими задатками щодо розвитку тих чи інших здібностей, можуть значною мірою компенсуватись. Основним і найбільш потужним компенсаційним фактором такого роду є сильна мотивація і засновані на ній самоорганізація та саморегуляція суб'єкта.

Кожна професійна діяльність вимагає від своїх суб'єктів того рівня та особливостей інтелекту, які забезпечать ефективне виконання ними завдань, вирішення проблем та розв'язання задач в процесі цієї діяльності. Отож необхідно розробляти і вдосконалювати тести для виявлення того рівня інтелекту (IQ) прикордонників, який може забезпечити формування їхньої професійної компетентності, зокрема комунікативної.

В науковій літературі з даної проблематики розглядаються різні класифікації, характеристики та диференціація комунікативних здібностей. Їх можна структурувати, згідно з парадигмою системності у сучасних психологічних дослідженнях, виходячи з основної функції професійного спілкування, – забезпечення взаємодії з громадянами та між собою.

Також можна погодитись з тими дослідниками (Гринчук, 2002), які поділяють комунікативні здібності на три підструктури: гностичну (здатність людини слухати і чути, а відтак розуміти інших людей у процесі спілкування з ними); експресивну (здатність висловлюватись зрозуміло для співбесідників); інтерактивну (спроможність впливати на партнерів по спілкуванню – схилити їх “на свій бік”).

Досить оригінальний поділ

комунікативних здібностей на ядерні й периферійні запропонувала Н. Волошина, наголошуючи на тому, що до перших відносяться такі компоненти: комунікативно-інформаційний, – контактність, спостережливість, експресивність і т. ін.; до когнітивних, – соціальна перцепція, соціальний інтелект (Волошина, 1998).

Даній позиції відповідають властивості, які можна назвати розвиненими комунікативними здібностями прикордонників: здатність до організації спілкування, що вимагає відповідних особливостей мислення, вільне володіння мовленням, емпатія, спонтанне сприйняття, певні соціальні установки (наприклад, інтерес до самого процесу спілкування, а не лише до його результату), адекватне орієнтування в часі, у партнерах, у стосунках, у ситуації (Федоренко, 2012).

У теоретичних розробках деяких авторів (Москаленко, 2005), міститься комплекс бажано взірцевих власне комунікативних здібностей, здатностей та умінь: швидко встановлювати контакти з новими людьми; вести ділову бесіду, переговори; швидко знаходити доцільну форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних особливостей співрозмовників; приваблювати до себе людей, викликати їхню довіру; давати об'єктивну оцінку діям інших людей; розуміти підтекст мовлення (іронію, жарт тощо); дохідливо доводити до слухачів свої думки та наміри, узгоджувати свої дії з діями інших людей.

Таким чином, зміст комунікативної компетентності майбутнього офіцера-прикордонника можна представити як систему знань, норм, цінностей та зразків поведінки, що прийняті у суспільстві, а також уміння органічно, природно й невимушено реалізовувати їх у діловому та емоційному спілкуванні з урахуванням автентично-особистісних засад, психологічних факторів, базисних об'єктивних та суб'єктивних умов комунікативної компетентності прикордонників.

Основними комунікативними

уміннями-складовими комунікативної компетентності, що забезпечують її вищезазначені функції, є:

- здатність викликати до себе прихильність і довіру, уміння швидко встановлювати необхідні контакти з незнайомими людьми, сприйняття, аналізу ситуації спілкування, інтерпретації інформації, контролю і регуляції власної поведінки (мотиваційно-цільова функція);

- уміння сприйняття, декодування, осмислення і трансформація культурологічної інформації (пізнавально-інформаційна функція);

- уміння висловити комунікативні наміри і стимулювати подальше спілкування, володіння мовними засобами спілкування (діяльнісна функція);

- уміння децентрації, розуміння внутрішнього світу іншого, віднайдення компромісних рішень, уміння вдало вибирати форму спілкування залежно від психологічного стану та індивідуальних якостей особи, з якою проводиться бесіда, ідентифікація зі співбесідником, толерантне сприйняття іншої точки зору, (соціопрогностична функція);

- уміння мовленнєвого етикету, ведення й оформлення діалогу, полілогу, професійної аргументації позиції (діалогічно-результативна функція);

- уміння соціокультурного конструювання, мобільності і налаштованості на співробітництво, (комунікативно-культурологічна функція).

Комунікативна компетентність являє собою взаємозв'язок трьох компонентів:

- когнітивно-поведінковий компонент включає такі елементи: знання про сутність, структуру, закономірності, функції, стилі й особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про комунікативні навички і вміння офіцера Державної прикордонної служби України, їх характеристики; знання про способи уникнення комунікативних проблем і виходи із складних ситуацій під час спілкування; знання методів впливу на інших людей;

- мотиваційно-ціннісний компонент – це, у першу чергу, мотивація вибору

професії офіцера кордону та спрямованість прикордонників на засвоєння норм комунікативної компетентності, що представлено такими складниками:

а) зацікавленість у процесі і результатах комунікативних аспектів професійної діяльності;

б) мотиви, що спонукають до ефективної комунікативної діяльності; потреби в удосконаленні власної комунікативної компетентності;

в) ціннісні орієнтації офіцера кордону, які виявляються в його ставленні до осіб, що перетинають державний кордон, керівництва, колег, підлеглих, до виконання професійних обов'язків, пов'язаних зі спілкуванням;

- операційно-діяльнісний компонент полягає у вмінні ставити перед собою певні цілі і завдання у процесі комунікативної підготовки зокрема і професійного становлення взагалі; підбирати відповідні методи, засоби і способи; оцінювати якість власної комунікативно-професійної діяльності та аналізувати зовнішні та внутрішні чинники її вдосконалення (Бабіч, 2017).

Його основними складниками є:

- комунікативні вміння (виразність, доступність, правильність мовлення);
- вміння невербальної комунікації (розпізнавання міміки і пантоміміки);
- вміння слухати;
- вміння соціальної перцепції (самосприйняття та сприйняття інших);
- рефлексивні вміння (вміння аналізувати індивідуально-психологічні особливості);
- організаційно-управлінські вміння (встановлювати особистісні та ділові стосунки тощо).

Отже, комунікативну компетентність прикордонника можна узагальнено характеризувати як інтегративне психологічне утворення, основою якого є володіння соціально-психологічними механізмами взаємовпливу і взаєморозуміння на когнітивному (достатні знання про ці механізми) та конативному (практичні уміння й навички використання цих механізмів) рівнях, що базується на тих

особистісних властивостях суб'єкта, котрі забезпечують йому професійні авторитет та референтність, які є необхідною умовою і головним чинником довіри до нього, а отже, й ефективності його комунікативного правового впливу, що сукупно забезпечує ефективність його професійного спілкування.

Базовими суб'єктно-психологічними передумовами і чинниками розвитку комунікативної компетентності прикордонників є мотивація досягнення (стале прагнення стати й бути компетентним фахівцем) та темпераментальні задатки, які називають комунікативними (екстраверсія, комунікабельність та ін.), і сформовані на їх підставі здібності; а базовими соціально-психологічними - здоровий морально-психологічний клімат у мікросоціумі підрозділу прикордонників, який:

а) розвиває морально-духовні властивості, котрі є підґрунтям авторитету;

б) створює умови для оптимального учіння, засвоєння професійних знань та вмінь, як основи референтності;

в) є потужним джерелом досвіду ефективного, продуктивного спілкування.

Успішне оволодіння й володіння суб'єктом цими соціально-психологічними механізмами на основі авторитету і референтності високих моральних якостей є, на нашу думку, необхідною умовою та когнітивним і ціннісно-орієнтаційним базисом його комунікативної компетентності.

Згідно з парадигмою компетентнісного підходу, ефективний розвиток комунікативної компетентності прикордонників унеможливується без активного використання інтерактивних розвивальних методів (соціально-психологічних тренінгів, ділових і рольових ігор і т. ін.), тому що в процесі їх реалізації прикордонники можуть і мають виступати активними суб'єктами соціальних ролей професії, яку вони здобувають, що інтенсивно розвиває відповідну компетентність.

Висновки. У процесі теоретичного дослідження комунікативної

компетентності, як основи професіоналізму прикордонників було виявлено, що даний процес комплексний і включає в себе різноманітні аспекти професійної діяльності працівників прикордонної служби. За результатами теоретичного аналізу впорядковано понятійну базу комунікативної компетентності прикордонників. Науково обґрунтовано, що комунікативна компетентність майбутніх прикордонників є сукупністю лінгвістичних, екстралінгвістичних і фонових знань, умінь, навичок, світоглядних, загальнолюдських і професійно важливих якостей, що забезпечують ефективну комунікативну взаємодію у процесі виконання ним його функціональних обов'язків. Ефективність ключової функції професійного спілкування прикордонників, – правовий вплив на громадян, часто в ситуаціях психологічного тиску забезпечується належним володінням прикордонниками соціально-психологічними механізмами взаємовпливу та взаєморозуміння.

З'ясовано, що доцільними критеріями сформованості комунікативної компетентності є пізнавально-інформаційний (знання основ мови та процесу спілкування, норм немовної поведінки, вимог щодо професійного

спілкування; знання формул мовного етикету, соціокультурного контексту; володіння поведінковими зразками тощо); мотиваційно-цільовий (усвідомлення соціальних норм, настанов; навчально-пізнавальні мотиви змісту і процесу пізнання; професійні мотиви, зумовлені інтересом до професії; мотиви самовираження, самовдосконалення та ін.); навчально-результативний (вміння прогнозувати хід комунікативної ситуації, будувати комунікативну поведінку; аналізувати усний і писемний тексти з точки зору наявності в ньому явної та прихованої, основної і другорядної інформації тощо).

Розкрито положення про базові суб'єктно-психологічні передумови і чинники розвитку комунікативної компетентності прикордонників, у яких проявляється мотивація досягнення та темпераментальні комунікативні задатки на фоні здорового морально-психологічного клімату у мікросоціумі підрозділу, який розвиває духовно-моральні властивості, підґрунтя авторитету прикордонника, створює умови для оптимального засвоєння професійних знань та вмінь і є потужним джерелом досвіду ефективного, продуктивного спілкування.

Література:

1. Бабіч, О. В. (2017) Рекомендації науково-педагогічному складу щодо вдосконалення комунікативно-дискурсивної культури офіцерів прикордонників. Хмельницький : НАДПСУ. 50 с.
2. Берестецька, Н. В. (2008) Підготовка офіцерів-прикордонників до професійного спілкування у процесі навчання гуманітарних дисциплін. Хмельницький, 244 с.
3. Волошина, Н. В. (1998) Особливості комунікативних здібностей особистості. Психолого-педагогічна наука і суспільна ідеологія: матеріали методичного семінару АПН України, 12 листопада 1998 р. Київ, 301-305.
4. Гричук, О. (2002) Проблема спілкування в структурі підготовки менеджера до управлінської діяльності. *Філософія, соціологія, психологія*. Збірник наукових праць. Івано-Франківськ, Вип. 7, ч. 2. 143–150.
5. Добротвор, О. В. (2013) Комунікативна компетентність як предмет наукового дослідження. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 3. 56–62.
6. Заброцький, М. М., Максименко, С. Д. (2005)

- Технологія спілкування комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування: посібник. Київ: Главник, 112 с.
7. Культура прикордонного контролю у пунктах пропуску через державний кордон України: навчальний посібник. Хмельницький: Видавництво Національної академії Держприкордонслужби України ім. Б. Хмельницького, 2010. 142 с.
8. Лук'янчук, Н. В. (2012) Комунікативна компетентність особистості: посібник. НАПН України, Інститут обдарованості дитини. Київ: Інформаційні системи, 130 с.
9. Мисечко, О. В. (2006) Педагогічна технологія формування вмінь службового спілкування у офіцерів-прикордонників. Хмельницький, 186 с.
10. Міжкультурна компетентність спілкування сучасного фахівця Державної прикордонної служби України. (2012) *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія: педагогічні та психологічні науки. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ. 65. 5–8.

11. Москаленко, В. В. (2005) Соціальна психологія : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 624 с.
12. Москалець, В. П. (2012) Види діяльності з позицій суб'єктного підходу в психології. *Психологія і суспільство. Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*. 4 (50). 66–78.
13. Москалець, В. П. (2013) Психологія особистості: навчальний посібник. Київ: Видавництво “Центр учбової літератури”, 262 с.
14. Про державний кордон України: Закон України від 4 листоп. 1991 р. № 1777–ХІІ. Комп'ютерна інформаційно-правова система “Ліга”. URL: www.liga.net. (дата звернення: 11.12.2021р.)
15. Орбан-Лембрик, Л. Е. (2004) Соціальна психологія : у 2 кн. кн. 2 : Соціальна психологія особистості і спілкування. Київ : Либідь, 541 с.
16. Прозорова, Є. В. (2000) Педагогічні умови формування комунікативної компетентності. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: Психологія*. 2. 91–102.
17. Федоренко, О. І. (2012) Види комунікативних вмінь та їх роль у професійній діяльності працівників правоохоронних органів. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_1_21.pdf